

NILS ANDRÉN:

Hur mycket massmedia orkar vi med?

Några eftertänksamma provokationer har professor Nils Andrén satt som underrubrik på sin artikel. Han understryker att den information vi får via massmedia skall vara relevant och i någon mening objektiv utan att utesluta starkt profilerade värderingar och åsikter. Själva åsiktsbrytningen ingår ju i det klassiska folkbildningsidealet. Som det nu är dränks ofta pärlorna i ett stort utbud av lägre halt. På sikt riskerar vi att draga på oss mera massmedialjänster än vi orkar eller är villiga att betala och tillgodogöra oss. Författaren tecknar några möjliga framtidsscenarier dels med statsunderstöd till hotade mediaformer och dels marknadsliberala scenarier. Frågan om vilket eller vilka slag av utveckling vi vill acceptera berör inte bara politikerna och dem som arbetar inom massmediasektorn. Den berör alla medborgare.

Att överhuvudtaget ställa frågan hur mycket massmedia vi orkar med kan uppfattas som rena förräderiet. Den som sysslat med opinionsbildning – om än aldrig så litet – borde veta bättre. Han borde inte ifrågasätta att vårt behov av massmedia, med rika arbetstillfällen för välutbildade massmediala medarbetare, aldrig kan helt tillfredsställas. Allmänheten, den anonyme avnämaren av massmedias budskap, blir aldrig tillräckligt kunnig och upplyst.

Folkbildaren inom oss måste acceptera dessa teser. Men delvis bygger de på idéer och massmediaideal som har bristfällig förankring i verkligheten. Folkbildningsidealet ställer, möjligen, krav på våra massmedia som dessa med hänsyn till egna intressen eller egen ideologi inte är beredda att acceptera. Det kräver att massmedia ger rätt information på ett riktigt sätt. Den skall vara relevant och i någon mening objektiv, dvs ett uttryck för saklighet och ärlighet, utan att utesluta starkt profilerade värderingar och åsikter. Själva åsiktsbrytningen ingår ju i det klassiska folkbildningsidealet. "Riktigt sätt" kan syfta både på informationsmängd och framställningskonst. Oavsett ideal kan det vara tillåtet att påstå att det är en av många omfattad mening att dagens massmedia ofta och gärna dränker sina pärlor i ett frustande utbud av långt lägre halt. Signalerna har svårt att nå fram bland skvalet och bruset.

Utvecklingen av media

Boktryckarkonst och elektronik har – tillsammans med läskunnighet, allmänbildning och allt bättre kommunikationer av alla slag – medfört att vi kan betjäna av ett ständigt växande antal informationssystem, baserade på

skiftande teknologier och inriktade på alltmera varierade behov. 1900-talets första decennier gav oss den masspress som med en taktlös engelsk term döpts till "ointelligent". I stora upplagor gjorde den det överväldigande flertalet läskunniga till tidningsläsare. Därefter kom rundradion, som under mellankrigstiden intog en allmer dominerande ställning. Den kulminerade under andra världskriget då den blev propagandans – både förtryckets och frihetens – allestädes närvarande stämma i etern. Nästa massmediala revolution gav oss televisionen, som gjort världens våld och nöd till vardagsrumsunderhållning för allt fler människor. Televisionen har dominerat under vårt århundrades tredje kvartal och är nu starkare, mera påträngande, dominerande och efterhängsen än någonsin tidigare – för alltför många ett andligt knark som passiviserar och dödar kulturell självverksamhet. Bakom hörnet skymtar de nyaste massmediala utvecklingarna på elektroteknikens område, såsom text- och data-TV. Vi kan ännu inte ana något slut vare sig på den dynamiska utvecklingen eller på dess sociala och kulturella konsekvenser i olika hänseenden.

Hur avnämaren, läsaren – lyssnaren – tittaren, skall orka och kunna sova och konsumera och hur utbudet i media skall underlätta denna process är därför viktiga frågor, både för media själva och för mediakonsumenterna.

Ekonomiska aspekter

Frågan hur mycket massmedia vi orkar med har också ekonomiska aspekter. Den tekniska dynamiken kostar pengar. Nya tekniska möjligheter ökar aptiten, både hos teknikens producenter och hos massmediafolket, kanske också

hos deras konsumenter. Massmediautbudet blir allt dyrare. Teknisk utveckling och omfattande investeringar måste betalas ur gemensamma resurser, antingen det sker direkt via skattsedel och budget, genom licenser eller kommersiell reklam. Dagens konsument måste på ett eller annat sätt bära kostnaderna både för att hålla sig informerad genom tidningar och tidskrifter och för att åtnjuta information genom TV och, i mindre grad, genom det alljämt smidigaste och effektivaste av etermedierna, radion. Utöver nuvarande kostnader får vi snart räkna med nya och bestående utgifter för nya tekniker och distributionssystem. Satellit-TV är en aktuell fråga. Även om nordiska länder nu tackar nej till denna distributionsform, kan detta knappast bli mer än en tillfällig reträtt.

Kostnadsexplosionen och konkurrens har skapat ett akut överlevnadsproblem, särskilt för pressen. Ny teknologi som kräver bredare ekonomiskt underlag är en vanlig orsak till många tidningars död. Lata eller rationella läsare går över till att söka information genom andra kanaler än dagstidningarna. En press som har svårt att överleva har inte många alternativ att välja emellan om den inte skall försvinna. Produktions- och distributionsrationalisering ligger nära till hands. Den medför att de starkaste blir kvar medan de svaga försvinner. Vi känner denna process väl från hela den värld som drabbats av massmediernas tekniska revolution och proliferation. Den dramatiseras och försvåras av tvister mellan arbetsgivare och arbetstagare vid de tekniska rationaliseringarnas genomförande.

Finansieringen

Tilläggsfinansiering är en annan överlevnads-garanti. Tidningar som knyts fastare till organisationer eller partier lever vidare som deras subventionerade språkrör. Ibland leder detta som bekant till konflikter; journalistens krav på intellektuell eller ideologisk självständighet kan framstå som oförenliga med vitala huvud-manna- eller finansiärsintressen.

En annan form av tilläggsfinansiering är statssubventioner, i en demokratisk stat utan några restriktiva villkor av något som helst slag. Utgångspunkten är att den demokratiska staten erkänner massmedias, särskilt dags- och tidskriftspressens betydelse för informationen och åsiktsutbudet i ett demokratiskt samhälle. För att garantera en tillräcklig intensitet och allsidighet utdelas statliga subventioner enligt vissa regler. Ett särskilt skäl, när det gäller dagspressen, kan vara att garantera en viss åsiktsbalans inom olika regioner. Genom att subventionera svaga tidningar skall man förhindra att den starkaste tidningen, som brukar blomstra inte minst i egenskap av det mest attraktiva annonsorganet, skall tillvälla sig också ett informations- och åsiktsmonopol. "Monopol-tidningar" är också medvetna om risken. Om antalet kanaler på en ort är begränsat vidgar de sin ideologiska tolerans åtminstone på debattsidorna.

Denna utveckling har gått mycket långt i Sverige. Flera av den en gång kämpande demokratins stöttepelare har blivit "pensionärer" eller "understödstagare" hos den stat som de tillkommit för att kritisera och klandra, bekämpa och förändra. Mot bakgrunden av den liberala ideologi som är grunden för kraven på åsikts- och pressfrihet är detta en i princip myc-

ket tvivelaktig utveckling. Det krävs en stark ideologisk hängivenhet – bland både "givare" och "mottagare" – inför dessa krav för att förhindra att utvecklingen går snett från demokratisk synpunkt.

När det gäller etermedia sker ju finansieringen i Norden med enstaka undantag genom avgifter eller "licenser". Formellt är detta frivilliga avgifter, såtillvida att det står envar fritt att ha eller inte ha radio eller TV (i vissa fall utgår ju ingen särskild radiolicens, endast för TV). Men eftersom både ljud- och bildmedia numera uppfattas som oundgängliga kan licensavgiften i realiteten betraktas som en obligatorisk avgift (trots att många framgångsrikt smiter ifrån den), nära nog av skattekaraktär. Det blir ju i dessa fall faktiskt främst de offentliga myndigheternas bedömning av ljud- och bildmediernas behov, inte konsumenternas fria efterfrågan som avgör vilka resurser som ställs till förfogande. Problemet att kombinera journalistisk frihet och rimliga restriktioner i ett "monopolmedium" har länge varit aktuellt. Debatten om vridningar och vinklingar visar att det mestadels inte hellt har lösts.

Den kvantitativa balansen och den kvalitativa betydelsen av olika media skiftar från tid till annan. Vore det inte så att reklam och fri konkurrens och enskilda intressen, med enstaka undantag, hållits tillbaka i etemedierna, skulle nog pressens roll vara långt mindre än nu.

Ett karakteristiskt drag för utvecklingen på det massmediala området har varit att gamla system kompletterats men inte helt ersatts med nya. Frågan om hur mycket massmedia vi orkar med blir till slut en fråga om hur mycket vi kan eller vill – frivilligt eller genom ett reellt

tvång – åtaga oss att finansiera och hur mycket vi som konsument maktar tillgodogöra oss. Finansieringsproblemet ter sig långt viktigare i en oviss framtid än under den tid av överflöd och orealistiska förväntningar då den massmediala expansionen uppstod och uppmuntrades i sin nuvarande form.

Diagnosen är alltså att vi på grund av teknologisk, ideologisk och facklig press åtminstone på sikt löper risken att dra på oss mera massmediatjänster än vi orkar eller är villiga att betala och tillgodogöra oss. Den aktualiserar en rad frågor. Ett både centralt och rimligt spörsmål är vilka utvecklingar som är möjliga eller eftersträvansvärda för att på längre sikt bevara eller uppnå en rimlig balans mellan tillgång och efterfrågan, kostnader och resurser.

Tänkbara framtidsbilder

Alternativa "framtider", alla här givetvis med demokratiska förtecken, kan renodlas i olika scenarier. I det följande tecknas i korta drag några tänkbara framtidsbilder. Två kan betecknas som "expansionsscenarier", två som "kontraktionsscenarier". I ett mellanläge kan man tänka sig "stagnations"- eller "status quo"-scenarier. Alla dessa huvudtyper kan – med en grov förenkling som understryker syftet att illustrera tendenser snarare än att skissera realistiskt nyanserade alternativ – indelas i statsstyrda eller "socialpatriarkaliska" och fria eller "marknadsliberala" scenarier. Mera verklighetsnära scenarier, som varierar från land till land, bör naturligtvis utgöra ett eller annat slags mix av de tendenser som scenarierna pekar på.

I det expansiva scenarioparet innehåller det

socialpatriarkaliska starka drag av de karaktäristiska som har dominerat utvecklingen i Sverige under de senaste decennierna. Nyckelordet är frikostigt statsunderstöd till hotade medierformer. Det kan därför betecknas som ett "subventionsscenario". Från det allmännas sida påverkas utvecklingen i detta scenario av en strävan att främja ett pluralistiskt utbud, ifråga om informationsteknik och informationsmedia lika mycket som ifråga om innehåll. Utvecklingen kan påverkas av en positiv inställning från statsmakterna till fackliga strävanden att vidmakthålla en traditionell mediaorganisation med förankring i hävdvunna sysselsättningsmönster och fackliga organisationsstrukturer. Den fackliga rörelsens styrka både gentemot arbetsgivare och som påtryckningsgrupp på partier och formella politiska beslutsfattare kan också öka subventionspolitikens betydelse.

I ett marknadsliberal expansionsscenario bör rimligen marknadskrafternas fria spel leda till att de olika informationsmediasystemen utvecklas och utökas. Detta scenario förutsätter att form och innehåll förnyas, liksom också de totala utbudet av nyttiga "tjänster" till allmänheten, på ett sådant sätt att konsumenterna genom sitt fria val ger dem ett tillräckligt stöd. Licensfinansiering och monopol på radio- och TV-området försvinner i varje konsekventa marknadsliberal scenario. Expansion behöver naturligtvis inte – lika litet som i den socialpatriarkaliska varianten – betyda att all media består i ungefär samma omfattning som hittills, endast att den totala volymen på utbudet ökar.

Frågan vilken roll pressen får i detta scenario är särskilt viktig. Risken för att den skall drivas vidare mot skandal- och våldsjournalistik i

påtaglig. Hur stor riksen är beror dock även på de vid varje tid dominerande samhällsvärderingarna som ju avgör vilket utbud som är säljbart. Den verklighetsbild som kommer närmast detta scenario är Förenta staterna. Scenariot kan därför betecknas som "amerikanisering" (i högkonjunktur). I varje rimligt framtidsperspektiv kan detta expansionsscenario förefalla att vara det minst troliga, eftersom det bör förutsätta en ekonomisk utveckling som inte bara bevarar utan märkbart ökar det ekonomiska utrymmet för denna form av konsumtion.

Det har understrukits att kontraktionsscenarierna ter sig betydligt mera troliga i dagens bankrutthotade situation. Ett socialpatriarkaliskt kontraktionsscenario skulle kunna innebära att det allmänna genom olika punktinsatser – genom kappar och morötter i lämplig avvägning – eller genom en mera planmässig direkt styrning över hela fältet på ett avgörande sätt påverkar de olika mediasystemens överlevnads- och utvecklingsmöjligheter. Det kan genomföras både som en medveten prioritering av vissa media på andras bekostnad och i form av bromsar som lika drabbar alla existerande media, ett slags "ransoneringsscenario".

Ett marknadsliberalt kontraktionsscenario innebär att staten helt avstår från att stödja eller styrka massmediautvecklingen, trots att denna befinner sig i ett kritiskt skede. Liksom i expansionsvarianten lämnas utvecklingen helt åt massmediasystemens egna initiativ och konsumenternas godtycke, inom ramen för teknik-

utvecklingens möjligheter och de generella restriktioner som ligger i samhällets sociala, politiska och ekonomiska förutsättningar. Med hänsyn till de påtagliga riskerna kan man som sammanfattningsetikett tala om ett slags "konkurrensvävning".

Låt mig än en gång understryka att det här rör sig om renodlade modeller, inte förutsägelser om alternativa utvecklingar. Beroende på konjunkturer och traditioner kan förändringar komma att innebära både expansion, stagnation och kontraktion, patriarkalism och liberalism. "Status quo" i betydelsen av i stort sett oförändrat ekonomiskt utrymme, styrt eller spontant, kommer givetvis i varje fall inom mediasystemen uppfattas som kontraktionsscenarier, i varje fall inom de massmediasektorer som får svårt att hävda sig. Vilka dessa blir är inte någon ointressant fråga. Läsarens gissning kan vara lika bra som min, om inte bättre.

Hela detta resonemang utgår från att vi måste begränsa eller rent av minska den börda i olika hänseenden som det innebär att bevara informationssystem av olika generationer intakta. Om antagandet accepteras är det rimligt att föra en öppen och medveten debatt om vilket eller vilka slag av utveckling som vi vill acceptera. Detta är ett viktigt analys-, värderings- och inte minst till slut avvägningsproblem. Det berör inte bara samhällsutvecklingens principiella vågmästare, politikerna, och dem som arbetar inom massmediasektorn. Det berör alla medborgare.